

Anmeldelser

Reerslev Kirkebog 1736–1856. Ved Bent Thestrup og Oscar Udsholt. Udgivet af Dragsholm Lokalhistoriske Forening 1991. 300 s. ill. Kr. 135,00. Forhandles af: Bent Thestrup, Th. Nielsensvej 2, 4540 Fårevejle.

Kirkebøgerne er guld værd for slægtshistorikere og mange andre. Tænk blot på Gustav Bangs banebrydende studier i århundredets begyndelse og på moderne demografers cdb-behandling af kirkebøgenes data om familieliv og mobilitet. De ældre kirkebøger er godt spredt i form af mikrofilm, men de kan være slidte og i begyndelsen må de fleste bruge en masse tid på at finde ud af præstens »system«, i hvert fald indtil skema-bladene blev indført i 1814. Alt i alt er det derfor herligt, når nogen har overkommet slidet med at transskribere og udgive kirkebøgerne, ovenikøbet med registre.

Det er sket nogle gange inden for de seneste år, og nu foreligger kirkebogsoplysningerne fra sognet Reerslev i Ramsø og Tune herreders provsti, d.v.s. i den nuværende Høje-Tåstrup kommune ved København. Udgiverne har fået ideen ved arbejdet med en bog om samme sogn, som de udsendte i 1989 (anmeldt i *Fortid og Nutid* 1990 s. 47). *Reerslev Kirkebog 1736–1856* er blevet en smuk og nyttig bog, som sognepræsten i Reerslev, Preben Hedegaard, har tegnet stemningsfulde vignetter til, og mange lokale firmaer har ydet økonomisk støtte til. Bogen er pænt og overskueligt trykt og indførslerne er med stor omhu gengivet ord- og bogstavret. Navneregistre, der spænder over hele tidsrummet, gør den nem at bruge ved slægtsforskning og navneforskning.

Stoffet ligger der også som et godt udgangspunkt for flere lokalhistoriske studier, men brugerne bør da selv skaffe sig overblik over, hvad det egentlig er der er udgivet, for det mangler der nogle ord om i bogen. Der står f.eks. ikke, at originalkirkebøgerne findes i Landsarkivet i København, at udgaven dækker 3–4 bind kirkebøger, at den begynder i 1736, fordi de ældre ikke findes, og at året 1856 ikke er afslutningen på et af originalbindene, men et (vilkårligt?) valgt skæringsår af hensyn til begrænsning af bogens omfang. De mindre lokal-kendte ville også have været tjent med en mere klar angivelse af, hvilket Reerslev, der var tale om (ovenstående lokalisering er anmelderens forbrugeroplysning!). For den, der er vant til at benytte kirkebogsstoffet er de lovmæssige rammer om dem måske en selvfølge, men navnlig ved afsnittene med offentlige skrifter og barselskvindernes introduktion var det ønskeligt med et par noter om

disse handlinger. Havde der f.eks. stået, at det offentlige skrifter blev afskaffet i 1767, havde læserne (og udgiverne) ikke behøvet at undre sig over, hvorfor disse indførsler ophørte i 1766 (s. 275). Nuvel, det er stof, der let kan slås op, f.eks. i Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk (DHF 1991), hvor man også kan finde henvisninger til litteratur om kirkebøgerne og deres udnyttelse.

Indvendingerne angående det udgivelsestekniske må opfattes som en detalje i forhold til helheden, som udgiverne og deres hjælpere fortjener tak for. På tryk kan flere nu blive overbevist om, at arkivalier ikke automatisk er tørre. Især er mange af 1700-tals indførslerne fyldige, og har man blot lidt fantasi, efterlader læsningen hurtigt billeder af menneskeskæbner i lys og skygge. Navnlig det sidste.

Margit Mogensen

Jens Engberg: *Blikude.* Blik- og Rørarbejderforbundet 1890–1990, 1990, 400 s. Udg. af Blik- og Rørarbejderforbundet.

I de senere år har flere fagforeninger engageret professionelle historikere til at skrive deres jubilæumsskrifter. Der er kommet mange gode og velskrevne bøger ud af samarbejdet mellem fagbevægelse og faghistorikere. Keld Dalsgård Larsen var en af de første. Han var nogle år »hushistoriker« for fagbevægelsen i Silkeborg og skrev også for fagforeninger andre steder. Jens Engbergs bog om blikkenslagere og rørleggere, som er seneste skud på stammen, giver anledning til visse overvejelser over denne særlige genre indenfor historieskrivningen.

Den første bølge af fagforeningsjubilæer – 25 år – blev fejret omkring 1. Verdenskrig med en række bøger skrevet af hovedaktørerne i kampen for anerkendelse. Flere af værkerne har nærmest karakter af personlige erindringer fra en pionertid rigt udygget med citater fra overenskomster og forhandlingsprotokoller, som forfatterne selv har været med til at formulere. Deres emne er kampen for højere løn, bedre arbejdsvilkår, kortere arbejdstid og en ordentlig behandling fra arbejdsgivernes side. Forløbet er ofte skildret med en detaljrigdom, der kan virke overvældende, men klart fremstillet i den omstændelige stil, som præger folk, der først i en moden alder er blevet vænnet til at udtrykke sig skriftligt, og ind imellem oplyst af markante formuleringer, der bider sig fast. Skildringerne har selvoplevelsens ægthed. Der er monumentale værker imellem, som nutiden benytter som kildesam-

linger snarere end som fremstillinger af et historisk forløb. Blikkenslagerforbundets legendariske formand Carl Lythjohan skildrede i 1915 den 25-årige udvikling, han selv havde været hovedkraften bag.

Ved 50-års jubilæerne havde grundlæggergenerationen takket af. Deres efterfølgere overlod som regel til journalister fra den socialdemokratiske presse at føre historien ajour. Alene i blikkenslagersnes bibliografi træffes A. C. Meyer, Ernst Christiansen og Carl Th. Jørgensen. Det kom der en helt anden historie ud af. Resultaterne blev sat i forgrunden på bekostning af kampen. Nu var det ikke længere den kæmpende fagbevægelse, der holdt jubilæum, men den fremgangsrige organisation, der fejrede, at den havde bragt det så vidt. Det er letflydende, velskrevne skildringer med megen omtale af de farverige personligheder skrevet med forståelse for anekdotens betydning for fremstillingen.

Nu er festskrifterne nået til deres tredje stadium, det faghistoriske. Det kommer der en helt tredje historie ud af, der er lige så karakteristisk for sin tid som de foregående. Emnets grænser er udvidet. Generelle forhold og organisationens samspil med det omgivende samfund spiller en større rolle. Forholdene på arbejdspladsen og privatlivet får også mere plads. Fremstillingerne bygger på et bredere kildemateriale, især bliver erindringer og interviewmaterialet udnyttet – både allerede eksisterende samlinger og nyt, som er kaldt frem til lejligheden. Alt i alt er synsvinklen blevet mere kulturhistorisk og mindre fokuseret på konflikter.

Blikkenslagerforbundet er et af de små fagforbund med idag godt 7.000 medl. I 1930'erne var tallet godt 2.000, men det steg i slutn. af 40'erne, da forbundet fusionerede med rørlæggerens fagforening. Forbundet har været ude af fokus i forhold til arbejderbevægelsens historie dels på grund af sin størrelse dels fordi det i en lang periode (1900–41) stod uden for De samvirkende Fagforbund. Det røg ud i kølvandet på Septemberforliget, som bliktudene tog afstand fra, og blev ude, så længe erindringer om begivenhederne var levende. Ikke desto mindre var forbundets ledelse urokkelig socialdemokratisk og tog afstand fra kommunistiske kandidater.

Der har været stor stabilitet i ledelsen. Forbundet slider nu på sin ottende formand, men de 72 år 1905–77 havde forbundet kun tre formænd.

I det meste af sin 100-årige levetid har forbundet været i defensiven over for andre forbund. Blikkenslagerne følte især deres beskæftigelse truet af blikvarefabrikkerne, der ansatte ufaglært arbejdskraft. Grænseskridigheder med andre forbund faldt dog mest ud til blikkenslagersnes fordel. Tagdækning med kobber, zink og skifer blev deres opgave på bekostning af kobbersmedene, mens rørleggere, der udførte sanitetsarbejdet og centralvarmen, sent blev slået sammen med bliktudenes fagforbund.

Arbejdsområdet var under omlægning allerede da forbundet blev stiftet. Bygningsarbejde spillede en større og større rolle, og det gjorde skralde-spande også på bekostning af lygter og temaskiner.

Jens Engberg har skrevet »bliktudenes« historie gennem 100 år på 370 sider incl. billeder. Bogen har det hele med: ca. 60% handler om forbundets indre liv og konflikter, ca. 20% om arbejdsforhold og ca. 20% om privatlivet. Dispositionen er i overensstemmelse med tidens krav om at sætte emnet i sammenhæng med samfundsudviklingen. Bogen er velskrevet, og forfatteren forstår at styre sig. Han holder sig stort set til emnet, selv om man enkelte steder er på nippet til at føle, at han er løbet ud langs tangenten, men just som man synes, at nu kan det være nok, kobles forbindelsen til bogens emne.

Nogen forhåndsviden må historikeren dog forudsætte hos læseren, og forfatteren har da foretaget nogle valg, som ikke altid er rigtige: Påskekrisen bruges som overskrift på et afsnit, og dens optakt og forløb omtales langt mere detaljeret, end der er behov for. Formuleringen: »Til dem (nationale kredse) hørte kongen, han hed Christian 10., og han afskedigede regeringen...« hører hjemme i den elementære undervisning. I samme forbindelse får vi noget at vide om syndikalisterne, og da vi når tilbage til blikkenslagerforbundet får det skuds-målet: »Nok et af de mindst syndikalistisk-påvirkede forbund...« (s. 143–45). Hvortil da den megen snak?

Modsætningsvis omtales begivenhederne i 1899 familiært som »storlock out'en« eller »den store konflikt«, som enhver bør kende på forhånd (s. 73). Et halvt år efter blev forbundet ekskluderet af DsF, fordi det i strid med Septemberforliget støttede nogle strejkende medlemmer på B & W. Den engagerede læser brænder efter at få at vide, hvorfor de strejkede, og hvilke ophedede debatter, der udspillede sig, før DsF tog den alvorlige beslutning at skride til eksklusion. Denne meget væsentlige begivenhed i forbundets historie, hvor både holdninger og følelser var på spil, gøres forbi på en fattig halv side.

I andre sammenhænge, hvor blikkenslagerne delte vilkår med det øvrige samfund, sprænger teksten rammerne for en fagforeningshistorie. Oplevelser under militærtjeneste (s. 229) er ikke meget vedkommende, og to århusianske svendes indsats i modstandskampen har intet at gøre med deres arbejde som blikkenslagere og kunne være mindet efter fortjeneste selv i en kortere omtale (s. 244–46). Sådan er der en gennemgående usikkerhed i vurderingen af, hvad der er stort og småt.

Fagbevægelsen ønsker tydeligvis at blive skildret som en del af samfundet, og heri er den på linie med den herskende tendens i historieskrivningen, der i stort omfang vælger emner med et kulturhistorisk aspekt og lægger vægt på sammenhængen med tilgrænsende områder. Det skaber imidlertid

nogle problemer med grænsedragningen: Hvad er væsentligt og hvad er ikke.

Beretninger om hjemmets forhold vækker altid interesse, og det er forståeligt, at forfatteren lader sig rive med af de gode fortællere, men beretningerne handler ikke blikkenslagernes hjem, men derimod deres barndomshjem, og kun få er vokset op med faget. Her får kilderne lov at bestemme for meget.

Der er gjort rigt brug af forbundets arkiv, især hovedbestyrelsens forhandlingsprotokol, og Nationalmuseets håndværkererindringer, indsamlet i 1950'erne, er flittigt benyttet. I anledning af det forestående jubilæum bad forbundet sine knap 800 pensionister og efterlønsmodtagere skrive erindringer. 39 fulgte opfordringen, og det er ikke noget dårligt fremmøde. Medlemmerne fik tilsendt en liste over emner, man gerne ville have belyst. Herudover er der vist ikke gjort forsøg på at styre de skrivende.

Der citeres flittigt fra erindringerne, men fremstillingen bærer præg af, at det er en hidtil lidet anvendt kildegruppe, historikeren her har inddraget. Holdningen til deres anvendelse er langtfra færdigbearbejdet. Egentlig er de slet ikke brugt som kilder, men udelukkende som illustrationer til den én gang skrevne historie. Det er sprogligt synligt gennem den flittige brug af »f. eks.« og »for øvrigt«. Engberg er helt klar over forholdet og gør selv rede for anvendelsen i slutningen af bogen.

I betragtning af den livlige debat om indsamling af arbejdererindringer, der har udsundet sig de sidste ti år, kunne man vente en mere reflekteret holdning til dette materiale. Erindringer om dagliglivet er kvantitative kilder af en anden karakter end dem, historikere ellers anvender, og kan ikke bruges som det, Hugo Matthiessen kaldte »bevissteder«, og lader sig heller ikke behandle statistisk. De er mere end nogen anden kildegruppe præget af deres ophavssituation eller måske skulle man snarere tale om brugssituationen, da det i de fleste tilfælde er kilder, som brugeren (historikeren) selv har fremkaldt og haft mulighed for at præge (her ses bort fra den egentlige memoirelitteratur). De opstår i en vekselvirkning mellem meddelelsen og historikeren.

Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser (NEU) indsamler skrevne erindringer, som er besvarelser af detaljerede spørgelister, som er målrettet på bestemte grupper eller bestemte emner (tjenestepiger, sommerferier o. s. v.) og som bliver fulgt op af en efterfølgende korrespondance med uddybende spørgsmål.

De mange lokalt afgrænsede kampagner for indsamling af arbejdererindringer fra de senere år er for de flestes vedkommende gennemført som båndinterview, hvor indsamleren har mulighed for med det samme eller i en følgende samtale at bede om uddybning. Interviewene er som regel lavet med udgangspunkt i spørgelister tilpasset faget.

Materialet er opstået i vekselvirkning mellem brugeren og meddelelsen, og det er førstnævnte, der sætter dagsordenen gennem sin spørgeliste, og resultatet bliver absolut ikke historieskrivning på arbejdsgiverens betingelser. De fleste interview er udpræget mundtlige i deres sproglige form og eger sig dårligt til gengivelse i skreven form. Stoffet skal bearbejdes, og der skal drages nogle konklusioner, der giver sammenfattende svar på de spørgsmål, der er stillet til meddelelserne.

Fremtidens forfattere af jubilæumsskrifter kommer til at disponere deres indsats anderledes. De kommer til at bruge meget tid på interviewning og bearbejdelse og relativt mindre tid på det traditionelle kildemateriale. Og de får brug for at kombinere historisk og etnologisk arbejdsmetode.

Jacob B. Jensen

Esther Petersen: *Over grænser – om danske sygeplejerskers arbejde og studier i udlandet 1899–1940*. Dansk Sygeplejeråd, 1990. 237 s., ill. Kr. 132,00.

Denne bog er den fjerde i den række bøger om sygeplejerskernes historie, som Dansk Sygeplejeråd har udsendt med Esther Petersen som forfatter. To af de foregående er anmeldt af undertegnede i *Fortid og Nutid* nr. 3, 1989, og nr. 2, 1990.

Det har været Esther Petersens hensigt at undersøge, hvilke påvirkninger, dansk sygepleje fik fra udlandet, og hvorfra disse påvirkninger kom. Herunder koncentrerer hun sig om de menige sygeplejerskers møde med det internationale miljø i perioden 1899–1940. Hovedkilden er de breve og rapporter fra sygeplejersker i udlandet, som blev offentliggjort i *Tidsskrift for Sygepleje*. Desuden er anvendt enkelte erindringer. Esther Petersen gør selv opmærksom på, at man ved at anvende *Tidsskrift for Sygepleje* kun medtager beretninger fra de sygeplejersker, der var udsendt gennem Dansk Sygeplejeråd, og ikke dem, der var rejst ud på egen hånd.

Bogens første del dækker perioden frem til Første Verdenskrig og omhandler forskellige studieerfaringer i udlandet. Der er beretninger fra England, Tyskland, Holland og Frankrig. Desuden fortælles om Dr. Depage's klinik i Bruxelles, hvor der var ansat en del danske sygeplejersker. I denne første periode tog de fleste til London og Tyskland, og uddannelsen bestod i praktisk arbejde ved et udenlandsk hospital eller anden form for praktisk sygeplejegering.

Anden del omhandler sygeplejerskernes arbejde som udsendte i årene 1912–1919 under krigen på Balkan og senere under Første Verdenskrig. Særlig interessant er en beretning fra Magdalene Tide- mand, der arbejdede blandt tyske krigsfanger i

Rusland 1916–1919. Disse fanger var anbragt i 30 landsbyer hos Baschkirfolket, »et uciviliseret Nomadefolk«, der levede i Kasakhstan. Hun var i lang tid den ansvarlige for sygeplejen blandt både tyskere og den lokale befolkning.

Alle beretninger fra sygeplejersker i krigshægede områder vidner om den selvdisciplin, der skulle til for ikke at give op under de kaotiske og forfærdelige tilstande. Der manglede udstyr, arbejdspresset var stort, og alle kæmpede mod epidemier som følge af den utilstrækkelige hygiejne.

I løbet af mellemligstiden begyndte det at gå op for mange danske sygeplejersker, at de fagligt set var ved at tabe terræn (kap. 3). Dette skyldtes, at sygeplejerskeuddannelsen var ved at ændre karakter i de ledende lande, England og USA. Tendensen gik i retning af en egentlig uddannelse adskilt fra det praktiske arbejde på en hospitalsafdeling. Det var ikke længere nok blot at lære, mens man arbejdede som elev. Nu skulle man følge kurser og aflægge eksamen. I Danmark blev en egentlig sygeplejerskeuddannelse først oprettet i 1938 i Århus.

Bogen efterlader et indtryk af en række selvbeviste kvinder, der ikke gik af vejen for strabadser i deres bestræbelser for at udøve deres erhverv og i det hele taget udvide deres horisont.

Det kan kun hilses velkomment, at Dansk Sygeplejeråd med denne bog peger på de internationale påvirkninger, som den hjemlige debat også inden for sygeplejens område var og er inspireret af.

Birte Broch

Dansk toldhistorie bind I-V, udgivet af Toldhistorisk Selskab:

285 kr. pr. bd., sælges kun samlet.

I. Mikael Venge: Fra åretold til toldetat. Middelalderen indtil 1660. Viborg 1987. 313 s., ill.

II. Henrik Becker-Christensen: Protektionisme og reformer 1660–1814. Viborg 1988. 608 s., ill.

III. Henrik Fode: Liberalisme og frihandel, 1814–1914. Viborg 1989. 383 s., ill.

IV. Anders Monrad Møller: Etaten og traditionerne, 1914–1945. Viborg 1990. 403 s., ill.

V. Paul Gersmann, Alf Therkildsen og O. Tobiesen Meyer: Fra importregulering til moms 1945–1986. Viborg 1987. 506 s., ill.

Den danske toldetat fejrede i 1982 sit 350 års jubilæum og har i den sidste menneskealder gennemgået så grundlæggende forandringer som næppe nogen sinde før. Alene af den grund var det pas-

sende at gøre status for etatens udvikling. Kort efter jubilæet i 1982 udkastede Toldhistorisk Selskab en ambitiøs plan om at lade etatens historie skrive af kvalificerede historikere.

Told og konsumtion har siden middelalderen spillet en afgørende rolle for de offentlige finanser. Og tilsvarende har told- og afgiftspolitikken spillet en afgørende formende rolle for dagliglivets vilkår. Ud fra dette synspunkt er det altså mere end en etatshistorie, der har skullet skrives. Afgifter og told er nemlig blandt de væsentligste kilder til den økonomiske historie. Og set fra socialhistoriens synsvinkel kan tolderne fortælle en spændende historie om kongens embedsmænd.

De første resultater af denne indsats foreligger nu. Som hovedbedømmelse må det slås fast, at værket er en overbevisende præstation, såvel fagligt som redaktionelt og boghåndværksmæssigt. Det er en sjælden nydelse at se et så veltilrettelagt værk, med få trykfejl, let læselig typografi, få, men velvalgte og velproducerede illustrationer, et tilfredsstillende stikordsregister, og en flot og stærk indbinding. Det er da også en perlerække af fonds, der har muliggjort at sælge dette værk til en så beskedne pris.

Mikael Venges fremstilling er en hel danmarkshistorie ud fra toldens og afgifternes synsvinkel. Fremstillingen er overskuelig og ukunstlet (hvorved læseren måske kan ledes til at overse, hvor elegant forfatteren til tider sammenfatter en kompliceret og uindbydende forskningsdebat). Fremstillingen falder i tre dele. Først behandles højmiddelalderen med vægt på udmøntning, bytold og afgifterne af skånemarkedet, derefter beskrives udviklingen af øresundstolden, øksne- og hestetolden og sisen, som blev de tre vigtigste omsætningsafgifter i det udviklede senmiddelalderlige system. Venge viser, hvordan det fremvoksende bureaukrati effektiviserede systemet under renæssancen, og at afgifterne fik stigende betydning for statsfinanserne under Christian IV. Sluttelig samles toldens forhistorie og Venges fremstilling i toldforordningen af 1632, som markerer tilblivelsen af den egentlige toldetat. Venge understreger dog kontinuiteten i udviklingen før og efter 1632. Det skelsættende med forordningen var, at der blev en ensartet toldbehandling i hele monarkiet, bortforpagtningerne af tolden blev ophævet, og i stedet blev der oprettet et egenligt korps af toldbetjente. Nederlaget i 1658 medførte et administrativt og økonomisk sammenbrud, som er udgangsscenen for Venges fremstilling.

Det er lykkedes Venge at give en indbydende oversigt over et vanskeligt overskueligt felt, idet han hovedsagelig har baseret sig på den tilgængelige litteratur, især Poul Enemarks arbejder. Men den forfriskende konkrete synsvinkel, som Venge anlægger, er hans egen og giver fremstillingen en værdi, der rækker ud over håndbogens. Læseren kan danne sig et billede af de praktiske omstændig-

heder og vanskeligheder, der lå bag toldens opkrævning, og de kontante effekter, kongen kunne få ud af bureaukратиets vækst. Mikael Venge krydrer sit sprog med moderne begreber og vendinger, som nok kan skurre i nogle historikers øre. Men jeg synes, det er herligt at læse andet end tør normalprosa.

Henrik Becker-Christensen dækker enevældens periode. Tiden frem til 1720 var præget af, at Nederlandene satte meget snævre grænser for den danske toldpolitik. Kronen holdt sig imidlertid ikke for god til at betjene sig af lyssky metoder som hemmelige toldsats og den såkaldte sjattedelsmoderation. Den bestod til 1825 og gik ud på at forsyne danske skibe med forkerte målebrev, som gav lavere toldsats i udlandet. De små indtægter fra havnetold, sundtold og wesertold gav store huller i statens finanser. Hullerne blev dækket ved at klippe landets egne borgere med en omsætningsafgift, konsumtionen. Efter den Store Nordiske Krig blev der bedre tider for toldpolitikken. Nederlandene mistede grebet om verdenshandelen, og Sverige mistede sin frihed for sundtold. Da England og Frankrig var uinteresserede i danske tolddetaljer, blev der friere spillerum for dansk protektionisme. Den udmøntede sig i utallige importforbud og dertil hørende vækst i smugleriet. Først med den pragmatiske toldlov af 1797 blev handelen åbnet op. Dermed fulgte større toldindtægter som følge af dalende smugleri.

Becker-Christensen koncentrerer sig om den toldpolitiske udvikling og dens diplomatiske præmisser. Men statens finanspolitiske situation og de krav, denne stillede til toldindtægterne, analyseres ikke nærmere. Denne mangel gør det vanskeligt at sammenligne med de finansopgørelser, som de følgende bind konsekvent bringer.

Man kan undre sig over bindets geografiske afgrænsning. Kongeriget Danmark og Slesvig-Holsten behandles indgående, mens kronens øvrige nordiske og oversøiske tilligender og intraderne derfra kun omtales sporadisk. Okschandleren analyseres indgående, og indtægterne derfra var da også betydelige. Men behandlingen af hertugen af Gottorps indtægter derfra må nok betragtes som en digression. Derimod behandler forfatteren ikke de norske toldindtægter, selv om de til tider beløb sig til det dobbelte af de danske. Man kan hævde, at opgaven nu engang var at behandle den danske udvikling, og at det dansk-norske rige i hele sit vælde må falde udenfor. Men netop tolden og dens etat virkede jo inden for hele rigets rammer, ikke mindst fordi riget gav (danske) embedsmænd gode advancementsmuligheder. Dette brede perspektiv, som må have styret General-Toldkammeret, forsvinder, når fremstillingen alene koncentrerer om de danske og tyske kontorer. Hvis der havde været anlagt en rigshistorisk synsvinkel i hvert fald i dele af fremstillingen, ville en diskussion af konsekvenserne af tabet af indtægter og embeder i Skånelan-

dene og de norske len have meldt sig naturligt. Nu savnes den stærkt som overgang mellem Venges og Becker-Christensens bind.

Indvendingerne skal ikke skygge for, at Becker-Christensen giver en dygtig og detaljeret oversigt over de emner, han har valgt ud. Behandlingen af tiden frem til Store Nordiske Krig er selvstændig og perspektivrig med den klare understregning af Nederlandenes afgørende rolle og den danske enevældes lyssky spil.

Henrik Fode giver toldtaten hovedrollen i sin fremstilling. Mens embedsmændene er ret anonyme i de foregående bind, træder de pludselig frem i lyset. Vi læser om nepotismen, genplaceringen af fallerede militærpersoner, bureaukratiet, rekrutterings- og advancementsproblemer og om de omfattende afskedigelser, som ramte etaten i 1816 (efter tabet af Norge) og i 1850 (ophævelsen af konsumtionen). Efter 1864 prægedes etaten af militarisering (Kongeaens grænsegendarmeri, som paradoksal nok hovedsagelig bestod af genplacerede kongetro holstenere) og bureaukratisering (med fastansættelse af kontorpersonelet i 1904). Fode fremhæver, at toldindtægterne i denne liberalistiske periode forblev det vigtigste finanspolitiske middel, fordi de liberale politikere afviste en skattereform. Toldloven af 1863 skulle fremme den slesvig-holstenske industri og det danske landbrug. Men med krigen året efter forsvandt en god del af de forventede indtægter, som i stedet måtte hentes ved punktbeskatning af sukker og senere øl.

Fodes fremstilling er letlæst og det kulturhistorisk mest interessante af bindene med sine tætte beskrivelser af enkeltpersoners karriere. Men perspektivet er umiskendeligt præget af forfatterens særlige indsigt i forholdene på Århussejnen. Flere gange spørger man sig, om forholdene så anderledes ud i Vestjylland, for ikke at tale om på Sjælland, Fyn, Lolland-Falster og Bornholm, hvor forfatteren sjældent når ud. Hvor Becker-Christensens fremstilling åbner for spørgsmål for videre forskning, lukker Fodes fremstilling til omkring etaten. Men Fodes impressionistiske skildring af karriereforløb i etaten vil forhåbentlig anspore til mere forskning.

Anders Monrad Møller tager historien frem til 1945 fra den nye toldlov af 1908. Den var mere en justering af 1797-grundlaget end den revolution, som samtiden forbandt den med. Monrad Møller finder derimod forandringerne i den krigsinflation, som fra 1917 foranledigede politikerne til at afgiftsbelægge stadig flere varer for at indkassere værdistigningerne. Under højkonjunkturen fik indkomstskatterne for første gang rollen som den vigtigste statsfinansielle kilde, men fra midten af tyverne var det afgifterne, som blev stadig vigtigere. Den gamle toldetat blev pålagt at beregne værdiafgifter ud fra fakturaer snarere end at gennemføre de omstændelige udvejninger i vejerbøden ved havnen. Omstillingen skete tilsyneladende, uden

at etatens selvopfattelse ændrede sig. For de gamle og nye toldere stod værdiafgifterne blot som omstændeligt papirarbejde, der tog tiden fra det »egentlige« toldarbejde. Takket være det fagkursus, som alle skulle gennemgå fra 1914, blev der knyttet livsvarige venskaber over det ganske land. Etaten var splittet mellem underordnede betjente og overordnede assistenter, forvaltere og kontrolører. Men både over- og underordnede kunne være enige om modsætningen til departementets »papirnussere«. Monrad Møller beskriver ved mange morsomme og kuriøse anekdoter, hvordan det nye afgiftsvæsen voksede frem og ikke blot forandrede etaten, men også samfundet, hvor de mange små handlende måtte opgive cigarkassen og føre regnskab for at kunne svare staten afgift.

Monrad Møller har gjort alle en tjeneste ved for første gang at give en oversigt over periodens mylder af skiftende afgifter. Den nutidige læser får indblik i afgiftsvæsenets vækst og de små forretningsdrivendes forbandelser af regnskabspligt og toldvæsenets konstatering af ditto -rod. Men detaljerne tager til tider magten fra fremstillingen. De lange referater af folketingets behandlinger af afgiftslovene kan måske være nyttige, men er sjældent væsentlige for temact eller opmuntrende for læsningen.

Paul Gersmann, Alf Therkildsen og O. Tobiesen Meyer dækker den sidste periode frem til kort før etatens sammenlægning med Skattevæsenet. Selv om der fortsat er megen tale om brændevin, er der langt mellem snapsene i dette bind. Therkildsen har lavet en systematisk, deskriptiv oversigt over de internationale aftaler, som begrænsede toldpolitikken i denne periode (GATT, EFTA, EF), Gersmann en oversigt over afgiftslovgivningen og Tobiesen Meyer slutter af med bindets mest læsbare del, en oversigt over lovgivningens konsekvenser med rationaliseringer, forlyttelser, virksomhedskontrol og oprettelsen af Direktoratet for Toldvæsen i 1965. I modsætning til de øvrige bind er der stort set ingen kildehenvisninger eller -oversigter, men takket være forfatterne centrale placering i systemet er der næppe tvivl om, at oversigten er ganske fuldstændig og dermed nyttig. Forfatterne har af pladshensyn desværre ikke behandlet smugleribekæmpelsen. En historiker kunne nok have givet fremstillingen et større udsyn og dermed mere almen interesse. Som det står, er dette bind mere til at slå op i end at læse igennem.

Værket om den danske toldhistorie er et værdigt resultat af det toldhistoriske selskabs store satsning. Værket har forskningsmæssig værdi i modsætning til de fleste festskrifter, både i kraft af at være en systematisk oversigt og i kraft af, at det på flere punkter bringer ny viden. Værket besvarer de fleste spørgsmål, som man med rimelighed kunne stille. Der er nogle gentagelser i værket, men som helhed er det velkomponeret. Værket er en naturlig indgang for fremtidige historikere ikke blot til administrationens vækst og told- og afgiftspolitikken,

men også til emner som finanspolitik og embedsmandsstandens sociale historie.

Poul Holm

Torben Holck Colding: *Miniature- og Emaillermaleri i Danmark 1606-1850*, 1 tekstbind og 1 bind med billeder, Gyldendal, 1991. (Med engelsk resumé).

Ellen Poulsen: *Jens Juel, 1 Katalog, 2 Malerier og pasteller*, Selskabet til udgivelse af danske mindesmærker, Chr. Ejlers, 1991. (Forord, indledning på såvel dansk som engelsk).

I løbet af sommeren udkom 2 vægtige værker om dansk kunst. Dels Torben Holck Coldings længe ventede afhandling om miniature- og emaillemaleriet i Danmark og dels Ellen Poulsens monografi om Jens Juel. Begge bogværker kan anmeldes under overskriften »at gavne og fornøje«, for begge er særdeles nyttige opslagsværker og begge er en fryd for øje og forstand. Begge fremstillinger beskæftiger sig for en stor del med portrætkunsten, og vil med deres righoldige illustrationsmateriale være med til at få fortidens mennesker til at materialisere sig for nutiden på en meget stærk og gribende måde. Begge forfattere er pensionister, der har beskæftiget sig i en menneskealder med deres emner. Hermed holder lighedspunkterne også op, for forfatterne repræsenterer to meget forskellige forskertemperamenter, og deres formål med bøgerne er vidt forskellige.

Allerede i begyndelsen af fyrrerne begyndte Torben Holck Colding på en bog om miniature- og emaillemaleriet i Danmark, men han blev distraheret af mange andre arbejdsopgaver. Mon ikke han har tilgivelse fra de forskellige fonds, der tilsyneladende forgæves støttede ham dengang, da han i 1968 forsvarede sin disputats om miniaturemaleren Cornelius Høyer, der foruden en dybtgående biografi og analyse af Cornelius Høyers kunst også indeholdt et katalog over Cornelius Høyers kendte arbejder med alle de formelle oplysninger man kan ønske sig?

Coldings nye bog indeholder ikke et sådant katalog, og selv om det havde været rart med et katalog, så lægger forfatteren i dette værk hovedvægten på at give læseren en forståelse af miniature og emaillekunstens egenart og særlige kvaliteter i forhold til det almindelige oliemaleri. Dog skal det ikke skjules, at det virker noget irriterende, at afbildningerne ikke er forsynede med oplysninger om mål, og målene kun lejlighedsvis oplyses i teksten. Stort og småt er relativt, også når vi bevæger os i de mindre formater, og det ville have været rart at få præciseret, hvorvidt et maleri har knaphulstørrelse eller er på størrelse med en underkop.

Torben Holck Colding definerer i indledningen,

meget pædagogisk og underholdende, hvad en miniature og et emaillemaleri egentlig er. Han har sikkert ret i, at mange befinder sig i den vildfarelse, at begrebet miniaturemaleri er et spørgsmål om formater, men det er et spørgsmål om teknik, en teknik der kræver specielle farver (gouache og vandfarve), malebaggrund (pergament og elffenben) og penselføring. Emaillekunsten er en særlig teknik, hvor farvet glasmasse smeltes på en metalplade. Efter at have defineret begreberne og redegjort for maleteknikken og miniatures og emaillets oprindelse, fortæller forfatteren, hvorledes man har brugt dem i smykkekunsten. Ganske logisk er portrætdåsen en udvikling af relikvie-kapslen, hvor portrættet afløste relikviet. Portrætdåsen bæres i en kæde om halsen, hvorimod brystportrættet som ofte fungerede som en slags ordensdekoration, en nådegave fra fyrsten, hæftedes med en nål. Begge typer indrammedes i pragtfulde sølv- og guldsmedearbejder besat med ædelstene. I begyndelsen benyttedes sådanne rigt udstyrede portrætter kun af fyrster og en snæver høfkreds, men fra omkring 1700 bredte brugen af portrætminiaturen sig til borgerlige kredse, og indfattedes også i fingerringe og armbånd. Efterhånden bredte brugen af miniaturen sig til egentlige brugsgenstande som snustobaksdåser, hovedvandsæg, stokeknappe, hattenåle m.m.

De kostbare materialer og kunstartens egenart gjorde miniature- og emaillemalerierne velegnet som samlerobjekt. Forfatteren har også interesseret sig for dette fænomen og prøvet at undersøge de private samlingers oprindelse og skæbne.

Efter disse indledende afsnit gennemgår Torben Holck Colding miniaturemaleriet i Danmark fra 1606 kronologisk. Det tidligste miniaturemaleri forfatteren behandler, er dateret 1606 og forestiller Christian IV. Det er udført under Christian IVs ophold i England samme år muligvis af Jacob van Doordt. Da miniaturen viser påvirkning fra det engelske miniaturemaleri forudsætter det, såfremt maleriet er af van Doordt, at maleren har lært miniaturemaleriet i England, hvor miniaturemaleriet havde en lang tradition. Fremstillingen slutter ca. 1850, hvor begrebet miniaturemaleri gik i opløsning, i og med at man fra begyndelsen af 1800-tallet begyndte at male »miniaturer« med oliefarve, hvorved miniaturemaleriets specielle egenart gik tabt.

Torben Holck Colding redegør omstændeligt for alle de miniaturemalere, han er stødt på, også de, som kun er nævnt i kilderne, men hvis værker ikke kendes. Hvor opremsende denne gennemgang hine steder kan forekomme, så fornægter forfatterens engagement og humor sig ikke, og de mange menneskeskæbner, som han efter grundige arkivske undersøgelser kan berette om, er bevægende og med til at karakterisere ikke blot kunstnerne, men også den tid de levede i.

Miniaturemaleriet er en kunstart, der kræver

stort talent, tålmodighed og accuratesse af udøveren. Det er derfor et paradoks, at kunstarten i løbet af 1700-tallet tiltrak så mange dilettanter, at det bragte miniaturemaleriet ud i en krise. Imidlertid betød opdagelsen af elffenbenet som malebaggrund for miniaturen, at talentfulde kunstnere atter begyndte at interessere sig for kunstarten, som fandt sin fuldkommengørelse med miniaturemaleren Cornelius Høyer. Dette store opbud af dilettanter kan være en af årsagerne til, at Torben Holck Colding har udskudt færdiggørelsen af en samlet oversigt over miniature- og emaillemaleriet i Danmark. Man har en stærk fornemmelse af, at forfatteren har følt det som lidt at en pligt at skulle beskæftige sig med de mindre beåndende kunstnere, selv om det giver forfatteren lejlighed til at boltre sig i lune og vittige kommentarer.

Torben Holck Colding er en dybtgående og reflekterende forsker, men med hensyn til behandlingen af det Taarnborgske værksted, som på sin vis er udførlig, kunne man godt have ønsket en analyse af hvilken rolle de samtidskommenterende miniaturer fra denne veritabile billedfabrik (fig. 232 *Interiør med dronning Juliane Marie, Christian VII og arveprins Frederik* og fig. 234–243 »spillebrikkerne« med Struenseedramaets aktører) egentlig spillede i samtidens opinionsdannelse.

Torben Holck Colding er, hvad der er helt legitimt, mere optaget af nogle facetter af miniaturemaleriet end andre. Han er ikke desto mindre dybtgående og udviser overblik og klarhed i fremstillingen samtidig med, at værket må roses for sine pædagogiske kvaliteter. Det er sjældent at en forfatter formår at karakterisere såvel kunstnerens personligheder, de enkelte kunstneres malemåde og egenart samt at give en så klar redegørelse for de forskellige teknikker, der ligger til grund for de forskellige former for miniaturer og emaillearbejder.

Ellen Poulsen hører til en af de stille eksisterer indenfor kunsthistorien. Efter eget udsagn har hun altid haft en modvilje til at skrive, og som følge deraf, er det ikke mange synlige spor hun har sat sig i den kunsthistoriske litteratur. Dette skal imidlertid ikke tages som udtryk for inaktivitet, for gennem et langt liv har hun systematisk indsamlet dokumentation om maleren Jens Juels oeuvre. Utallige forskere har nydt godt af denne elskelige kunsthistorikers hjælpsomhed, når der i en eller anden anledning var brug for konkrete oplysninger om Jens Juel og hans kunst. Det har været almindelig kendt, at Ellen Poulsen besad en stor viden om Jens Juels malerier og hun har generøst delt ud af denne viden. Det er imidlertid noget betænkeligt, at et enkelt menneske går rundt som et omvandrende Jens Juel-leksikon, for hvad skulle fremtidens Jens Juel forskere have gjort, hvis ikke dette righoldige materiale var blevet publiceret. Der er derfor al mulig grund til at takke Selskabet

til udgivelse af danske mindesmærker for, at det har taget initiativ til at udgive Ellen Poulsens rigeholdige materiale om Jens Juel.

Værket om Jens Juel er et katalog og der loves ikke andet. Det er en systematisk gennemgang af samtlige kendte Jens Juel malerier med de faktuelle oplysninger, Ellen Poulsen har fundet frem til. Dvs. oplysninger om udførelse, mål, datering, litteratur, proveniens og hvor malerierne har været udstillet og ejere, såfremt de kendes og har tilladt offentliggørelse. Det vil være forkert i et bogværk af denne type og dette formål, at forvente en dybtgående analytisk redegørelse for Jens Juels liv og værk. Ikke desto mindre er det en skuffelse, at man har valgt at genoptrykke Ellen Poulsens lille bog om Jens Juel fra 1961 som indledning til kataloget med enkelte justeringer. Hvor velskrevet og god denne introduktion til Jens Juel end er, så havde det forøget værdien af kataloget, om det var lykkedes at overtale Ellen Poulsen til at skrive en ny introduktion med de aspekter og synsvinkler på Jens Juel, som hendes arbejde med kunstneren efter 1961 kunne have givet inspiration til. Det skal dog indrømmes, at forfatteren har haft rigeligt at gøre med at bringe sine notater og udskrifter om Jens Juels arbejder på en klar og brugbar formel, så materialet blev alment tilgængeligt.

Bogens forord og indledning er også bragt i en engelsk version, men ikke selve katalogteksterne. Ganske vist vil fremmedsprogede sandsynligvis kunne bruge katalogteksternes oplysninger om litteratur og udstillinger, men vil ikke få glæde af Ellen Poulsens oplysende kommentarer. Dette kan virke lidt inkonsekvent, især når Ellen Poulsen i katalogtekst nr. 158, fuldt berettiget, går i rette med en tysk og fransk kunsthistorikers tilskrivning af Jens Juels maleri *Den romerske dværg Francesco Ravai, kaldet Bajocco* på Kunstmuseet, til henholdsvis J. H. Fragonard og Fr. André Vincent. Ganske vist er det lykkedes Ellen Poulsen at overbevise den tyske kunsthistoriker om hans fejltagelse, men den franske, som synes at have optrådt med en rimelig arrogance, kunne da godt have forført at få argumenterne sort på hvidt, så meget mere som han har forført andre til sin misopfattelse.

Præsentationen af det rigeholdige materiale råber på reaktioner, da mange af malerierne publiceres for første gang, og der fremkommer oplysninger, der er egnede til diskussion og uddybelse. Jeg kendte f.eks. ikke barneportrættet af Mariane Bozenhard, der døde fire år gammel i 1797. Barnet er fremstillet med en due, og jeg fik den tanke, at der kan være tale om et posthumt portræt, for det grævælc som hendes fader, den kejserlige østrigske gesandt i København Emmanuel Bozenhard, rejste over sine børn på Assistens kirkegård i København, har netop en fremstilling af to duer, der symboliserer børnenes sjæle. (Se August Hennings: *Dagbog under en rejse i København, 1802*, udgivet af Louis Bobé 1934, s. 68).

Interessant er også det brev fra Johan Chr. Ryberg til Rasmus Nyerup fra 1797, som Ellen Poulsen gengiver en del af under katalog nr. 682 *Det rybergske Familiebillede*. Johan Chr. Ryberg betyder at maleriet ikke er blevet til pga. af forfængelighed fra hans eller hans fader, Niels Rybergs, side men »allene Lyst at give Juul Leilighed til ved et saadant at vise sin førende Kunst i Portræt og Landskabsmaleriet bestemte min Fader at gøre denne Bekostning som i anden Fald ville have været en stor Daarlighed af en Privatmand«. Dette udsagn demonstrerer, at den unge Ryberg har følt sig ramt af den kritik Christen Pram fremkom med i 1791 af, at Jens Juel ikke fik lejlighed til at male landskabsmalerier, men måtte spille »sin Tid og store herlige Talent paa de evindelige Ansigter« fordi de, der har råd til at købe malerier foretrækker portrætter af sig selv (*Dansk Identitetshistorie*, I, København 1991, s. 353–354).

Den litteraturliste, som præsenteres i værket om Jens Juel betegnes som udvalgt litteratur, og det er i og for sig klogt, at man ikke har forsøgt at bringe en fuldstændig bibliografi, for Jens Juel og hans værker er blevet omtalt mange steder, uden at det har kastet nyt lys over hans kunst eller har bidraget til nye oplysninger. Noget af litteraturen finder man kun i katalogteksterne, man har altså ikke konsekvent listet den anvendte litteratur i litteraturlisten. Dette er acceptabelt, når henvisningen er klar, hvilket den er i de fleste tilfælde. Enkelte steder forekommer der imidlertid nogle uklarheder, hvad der i øvrigt næppe kan undgås i et så omfattende og komplekst materiale, som Ellen Poulsen her har fremlagt. I katalogtekst 638, portrættet af *Ivan Ivanovitch Divov* anføres en henvisning som: «August Hennings i: *Musaget*, 1798, 3, sp. 21–25». Det er en lidt misvisende henvisning, for ganske vist var August Hennings redaktør af tidsskriftet *Der Musaget*, men forfatteren til artiklen var Torkel Baden (se H. D. Schepelehn: *Torkel Baden*, Kbh. 1976).

Det er en lykke, at Selskabet til udgivelse af danske mindesmærker har overtalt Ellen Poulsen til at publicere det vældige materiale om Jens Juel, som hun har indsamlet gennem et langt liv. Der er også grund til at være forfatteren taknemmelig for at hun, sin høje alder til trods, indvilgede i og påtog sig det store og brydsomme arbejde det er, at systematisere det store og uensartede materiale og gøre det tilgængeligt for en bred kreds.

Såvel Torben Holck Coldings og Ellen Poulsens bøger er særdeles smukt udstyret, så samtidig med, at der er udgivet to overmåde nyttige og brugbare kunsthistoriske værker, som også vil have en høj nytteværdi for andre historiske discipliner, har man fået to bogværker, der konkurrerer i smuk lay-out og høj billedkvalitet.

Karin Kryger

John Poulsen: *Nordbanen*. Med tog til Nordsjælland gennem 125 år. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune 1991. 208 s. ill. 160 kr.

Der var engang, hvor det for offentligheden så ud til, at snart sagt hver en flække skulle have sin egen baneforbindelse. Og sandt nok blev det også til et stort antal jernbaner landet over. De fleste af de baner er nu nedlagt, men til gengæld har de snart alle sammen, både de nedlagte og de eksisterende, fået en bog. Ja, nogle banestrækninger har endda opnået at få flere bøger.

De mange bøger kan efter indholdet og dispositionen inddrages i nogle grupper. Én gruppe har således i særlig grad lagt vægten på at fortælle om mere teknisk betonedede forhold, som f.eks. det materiel, der blev anvendt. En anden gruppe har i højere grad betonet det topografiske eller bredere lokalhistoriske aspekt med vægt på strækningens og stationernes egenart, udvikling og omgivelser. Derimod har kun en beskedent del af jernbanelitteraturen beskæftiget sig med egentlige problematiserende undersøgelser af den pågældende banes betydning for sit opland i f.eks. erhvervsmæssig, industriel eller befolkningsmæssig og lokaliseringsmæssig henseende.

Til en vis grad afspejler dette det forhold, at de tilgængelige – og trykte – kilder tilsyneladende ikke umiddelbart kan give svar på sådanne spørgsmål. Men samtidig kan man også pege på, at det store antal udgivelser af jernbanelitteratur inden for de to førstnævnte grupper øjensynligt demonstrerer det umættelige behov, som mange har: Der *er* en relativt stor målgruppe, der efterspørger basale og konkrete oplysninger om det, man ser fra toget: Hvornår stammer det sidespor eller den stationsbygning fra? Hvorfor holder toget ikke dér? Hvordan var køreplanen i 1937? Hvordan så togene ud i 1916 o.s.v.

Det er nok især til den sidste målgruppe John Poulsen henvender sig med sin bog om banen fra København over Holte-Hillerød til Helsingør. Mærkelig nok skulle denne bane passere 125-års jubilæet før den blev portrætteret, men baggrunden er den, at jernbanehistorikeren Peer Thomassen i adskillige år inden sin død havde puslet med planer om en beskrivelse, antagelig i overensstemmelse med hans forbilledlige og bredt anlagte bog om Kystbanen fra København til Helsingør fra 1972.

Det er Thomassens projekt, som Poulsen har påtaget sig at føre ud i livet, og det har han gjort med en enestående grundighed. Der er vel knap den køreplansændring, sporændring e.l., der ikke er omtalt; knap den tidligere eller eksisterende kolonihave eller fabrik i banens nærhed, der ikke er registreret. 208 sider fylder bogen med 250 illustrationer. Men tæller man tekstenheder op, finder man, at der trods de mange illustrationer er tekst

svarende til måske helt op til 350 normalsider. Der er tydeligvis foretaget et fantastisk gravearbejde for at få fremskaffet de mange ønskede oplysninger.

Hovedvægten i bogen synes lagt på den trafikbetjening, banen gav. Banens forhistorie er også med, men giver ikke meget nyt i forhold til de velkendte standardværker om danske jernbaner.

Og decideret på gentagelsens holdeplads, er det særskilte afsnit om, hvilke vogne og lokomotiver, der har været benyttet i tidens løb på denne bane. Ikke blot har det været nævnt adskillige steder i den forudgående tekst, ligesom det fremgår af billederne og billedteksterne; i almindelighed er der tale om standardoplysninger, som man kan finde i de fleste bøger om danske lokomotiver og vogne.

Det gælder vel nok i det hele taget for bogen, at der er for mange gentagelser: Med dens opdeling i et alment afsnit, et afsnit med en grundig beskrivelse af hver enkelt station og dens omgivelser og så et afsnit om materiellet – hvert afsnit i kronologisk orden – får man igen og igen historien om elektrificeringen, om godsbetjeningen af lokalstationerne, de særlige motorvogsløb o.s.v.

Alligevel rummer især afsnittene om de enkelte stationer og strækningsafsnit mange interessante oplysninger, og hver især udgør de en lille topografisk, bygnings- og erhvervsmæssig lokalhistorie. Måske savner man dog et lidt klarere sigte med bogen: hvad skal med og hvad er relevant fra banesynsvinklen? F.eks. er virksomheden og batterifabrikken Lyac i Lyngby ikke nævnt. Den blev nedlagt i slutningen af 1980'erne dels efter stort lokalt »grønt« pres, dels som følge af strukturændringer i dansk industri og manglende konkurrencedygtighed. Men faktisk var den en af DSBs sidste godskunder i Lyngby.

I det hele taget gælder som væsentligste anke, at bogen sandelig beskæftiger sig med den gang banen kom til Nordsjælland, men ikke med det forhold, at den forsvandt igen på godsområdet: I dag er det nærmest kun Stålvalseværket i Frederiksværk, der giver banen en vis godstrafik; næsten al anden godstrafik er i hele Nordsjælland overført til landevejene. I bogen er der f.eks. et luftfoto fra Lyngby i 1960'erne, og man ser på stationens godsspor ca. 30 godsvogne. I dag er enhver form for banebetjening af Lyngby på godsområdet totalt ophørt. Det kunne nok have været interessant at få den udvikling nøjere belyst. Interessant ville også være at få nogle synspunkter på, om S-banens forlængelse til Hillerød egentlig havde nogle konsekvenser for dels Hillerød, dels Nordsjælland som sådan.

Det er en stor bog, som denne bane, der egentlig altid har bestået af 3 baner: Nær- og forstadsbanen ved København; oplands- og provinsbanen fra Hillerød og den lille lokalbane fra Hillerød til Helsingør, har fået. Men på sin vis også en for lille bog. I hvert fald er for mange af billederne blevet formindsket alt for kraftigt, øjensynlig så der

kunne være plads til den store tekstmængde. Måske det havde været bedre med nogle færre, der så til gengæld kunne gengives mere tilfredsstillende.

Trods det fremførte er der imidlertid tale om en meget nyttig brugsbog, som både særligt jernbaneinteresserede og banens mange daglige kunder kan have glæde af.

Steen Ousager

Jes Peter Caspersen: *Sådan var det*. Erindringer. Sønderjyske Levnedsløb nr. 27. Historisk Samfund for Sønderjylland. 1990. 310 s., ill. Kr. 175 (for medlemmer: kr. 115).

Tidligere amtskontorchef J. P. Caspersen, Aabenraa, har udsendt et omfattende erindringsværk i rækken af »levnedsløb« fra det aktive historiske samfund i Sønderjylland. Gennem 13 kapitler følger vi forfatteren, der er født 1905, gennem hans barndom og ungdom, studieårene og arbejdslivet – og ikke mindst gennem de mange tillidshverv, han fandt tid til at beklæde.

Caspersen stammer fra en nordslesvigsk familie, men blev ikke desto mindre født i kongeriget af forældre, der havde lært hinanden at kende i USA. To år gammel flyttede forældrene dog tilbage til Nordslesvig, og den lille Jes Peter nåede at komme i tysk skole, inden familien i 1913 udvandrede til det svenske Värmland. Faderen undgik således at dele skæbne med de mange dansksindede nordslesvigere, der faldt under 1. verdenskrig på tysk side, men efter Tysklands nederlag i krigen vendte familien næsen hjemad. Forfatteren kom først på efterskole og fik siden præliminæreksamen fra Rødding Borger- og Realskole – alt imens han oplevede genforeningsårene på nærmeste hold. Drømmen om en studentereksamen måtte i første omgang opgives af økonomiske grunde, og i stedet blev Caspersen udlært som bankelev i Rødding 1926. Efter et par år på sagførerkontor åbnede der sig imidlertid mulighed for videre uddannelse, først et etårigt studenterkursus i København og derpå fem års jurastudier. Allerede som ung mand levede forfatteren aktivt med i meget af det lokale liv i Sønderjylland, og efter et års »eksil« som dommerfuldmægtig i Vejle 1934–35 fik han en tilsvarende stilling i Aabenraa – så var han på ny på hjemmebane. Som dommerfuldmægtig fik han de mange tvangsauktioner i det sønderjyske landbrug ind på livet, hvad der kunne give anledning til både bevægende og truende situationer. Den gode dommer interesserede sig åbenbart for sine ansatte, for Caspersen blev en dag revet i næsen, at det ikke var helt passende for en embedsmand i hans stilling, at han trak en barnevogn på offentlig

gade! Det var nu ikke derfor, at forfatteren i 1937 skiftede bane og blev amtsfuldmægtig og senere amtskontorchef frem til sin pensionering i 1975.

Det er relativt sjældent at træffe på udførlige erindringer om embedsmænds hovedvirke; måske vil man ikke røbe noget, måske tror man ikke, at sådant stof har nogen interesse. Under alle omstændigheder giver Caspersen i et af bogens kapitler lykkeligvis et solidt indtryk af de sagsområder, han hovedsagelig beskæftigede sig med – og fortæller om sine erfaringer med de ofte små landkommuners noget forskelligartede administration af Steinckes forsorgslov fra 1933 og klagerne herover til amtet, om ægteskabssager og forskellige former for amtslig tilsynsvirksomhed.

Hovedvægten i bogen ligger imidlertid på de to-tre kapitler, der har med besættelsestiden at gøre, og bogen giver en bred skildring af de mange modsætninger mellem dansk og tysk og de særlige forhold, der gjorde sig gældende i det danske grænseland under besættelsen. Her er også oplysninger om interne danske modsætninger, og Caspersen, der var aktiv og bestyrelsesmedlem i Danske Samfund, måtte endog opleve at være afskediget for en dag af sin foresatte, amtmand Refslund Thomsen, på grund af sin foreningsaktivitet i forbindelse med et spørgsmål om flagning eller ikke-flagning på afstemningsdagen 10.2.1941. Amtmanden havde forløbet sig, afskedigelsen kom aldrig til udførelse, og bogen er som helhed da også et forsvar for amtmanden, der ved befrielsen i maj 1945 bl.a. blev bedt om at holde sig væk fra modtagelsen af englænderne ved grænsen (»denne helt ufattelige og urimelige ydmygelse«).

Embedsvirket kunne tydeligvis ikke alene fylde J. P. Caspersens liv, og bogen rummer da også afsnit om et væld af de andre gøremål, forfatteren påtog sig, f.eks. som byrådsmedlem i Aabenraa for den danske liste uden for partierne 1946–55 (den eksisterede helt til 1970), som gymnastikforeningsformand, som aktiv på børnehavekområdet, i Foreningen Norden m.m.m.

Alt i alt giver bogen et godt indtryk af en rank personlighed med mange embedsmandsdyder, men også med viljen til at markere standpunkter, og vel at mærke ikke kun modstand mod EF-medlemskab og unionsplaner. Sine steder vil indforståede måske finde skildringen vel bred – enkelte gentagelser kunne nok også være sparet ved endnu en redaktionel gennemgang – men det må indrømmes, at de egentlige selvoplevede erindringer kommer bedre til sin ret, når de som her fremtræder i sammenhæng med den udvikling, der har fundet sted. Kombinationen er i dette tilfælde faldet heldigt ud!

Jørgen Thomsen